

I JEDINSTVO JEZIKA I KNJIŽEVNE VARIJANTE

Božidar Finka

I u nas je duboko prodrla osnovna pretpostavka o standardnim jezicima da ne može biti norma sve što u jeziku postoji, jer tada norme praktički i nema. Zato se čine naponi da se normativnim zahvatima smanji ili barem ublaži heterogenost koja još uvijek postoji u našem jeziku. Uz brojne jezične priručnike tomu cilju služe i mnogobrojni veći ili manji prilozi što ih o našem književnom jeziku i o mnogim pitanjima u vezi s jezikom objavljuju raznovrsne novine i časopisi. Učestalost takvih priloga doista je znatna; pojavljuju se na raznim stranama: u svim kulturnim središtima sa hrvatskosrpskim književnim jezikom. Ako su prilozi o književnom jeziku mjerilo i o brizi koja mu se poklanja, onda je hrvatskosrpski književni jezik upravo u ovo naše vrijeme u pogodnijim prilikama nego ikada do sada da stekne sve prednosti normiranoga književnog jezika.

Iako svi koji pišu o našem književnom jeziku polaze s iste osnovne pretpostavke i svi pišu s istim konačnim ciljem, nisu svi složni kako da se postigne željeni cilj. Očiti sukobi u pogledima na naš književni jezik prvenstveno su odraz sukoba suprotnih težnja na izvanjezičnom planu. Samo se tako mogu razumjeti posve drukčija tumačenja istih načela i istih zaključaka o našem književnom jeziku. Rečeno pojednostavljeno: duh i slovo načela i zaključaka često se tumače i primjenjuju samovoljno, zavisno od stupnja i načina otuđenosti od svijesti društvene zajednice kojoj pojedinac pripada.

Dobro je svima poznata specifičnost hrvatskosrpskog književnog jezika da se njime kao svojim književnim jezikom služi nekoliko naroda. Iako srodni, svi oni imaju drukčiji put povijesnog razvitka, nejednaku kulturnu baštinu i različite jezične navike. Sadašnje razdoblje njihova života u zajedničkim državnim granicama, u kojima su povezani i zajedničkim težnjama, uvelike olakšava njihove međusobne dodire. Time se stvara i mogućnost da se nasli-

jedene razlike i nejednakosti u stupnju njihova razvitka međusobnim kulturnim prožimanjem što prije smanje, pa čak i posve uklone. Tome teže sve pozitivne društvene snage u svakom od tih naroda, znatan prilog tomu nastojanju pružaju i stručnjaci kojima je od društva povjerena briga o književnom jeziku.

Uklanjanje naslijeđenih razlika i kulturno niveliranje, sa zajedničkom težnjom da se u slozi postigne još više, ni u jednom času ne uključuje ni pravo ni mogućnost da se jedan narod smije i može odreći svojih suverenih prava na račun drugog ili da jedan narod može za sebe zahtijevati ili sebi prisvajati prava i privilegije koje ne bi imao drugi. To se tiče svih područja nacionalnog života, pa i jezika svakog naroda.

Naši se jezični stručnjaci listom slažu da je hrvatskosrpski strukturno lingvistički jedan jezik. Svi također priznaju da se taj književni jezik ne primjenjuje svagdje jednako, da osim razlika u stilovima postoje i razlike koje se ne mogu protumačiti i razumjeti samo stilskim razlozima. Različita primjena našega književnog jezika ima i svoje povijesno i svoje teoretsko opravdanje. Praktički se manifestira autonomnim književnim izrazima vezanim ne samo ličnim izborom i ne samo regionalno nego također i nacionalno. Tako su pojedini književni izrazi hrvatskosrpskog jezika, osim što se mogu upotrebljavati po vlastitom nahodanju, istovremeno i jedan od bitnih obilježja pojedinih naroda koji se njima služe. Prema tome, osporiti kojem narodu pravo na vlastiti jezični izraz isto je što mu uskratiti pravo na postojanje, na nacionalnost.

Koliko ima i koliko će biti nacionalnih književnih izraza, kako će se oni zvati (jezični tipovi, varijante ili drukčije), koliko će se slagati i u čemu razlikovati, kako će se i koliko će se usmjeravati da se međusobno približavaju ili još više udalje, o svemu tome imaju isključivo pravo odlučivanja kvalificirani predstavnici svakog pojedinog naroda. Time se pravo pojedinaca na vlastiti izbor književnog izraza (jezičnoga tipa, varijante), koji bi bio drukčiji od književnog izraza nacionalne sredine u kojoj djeluje, svodi jedino na privatnu upotrebu; u javnom djelovanju pojedinac je obavezan da se prilagodi jezičnim prilikama svoje sredine, po načelu da su interesi društva i naroda preči od osobnih interesa i sklonosti pojedinaca.

Ako je dakle naše načelno polazište da postoji jedinstven hrvatskosrpski jezik i ako prihvatimo činjenicu o posebnim nacionalnim književnim izrazima i dopustimo da je to dijalektički aksiom koji se svakodnevno potvrđuje jezičnom praksom, onda ćemo se ubrzo rasteretiti mnogih naslaga ostataka iz prošlosti, mnogih idejnih zastranjivanja, lakše ćemo otkloniti eventualne nesporazume ili spriječiti sukobe i lakše postići cilj za kojim težimo: da nam jezik i u svojoj ukupnosti i u pojedinim svojim književnim izrazima funkcionira kao izgrađen i normiran, kao uspješno sredstvo društvenog sporazumijevanja.

Naša prošlost, kao što je poznato, nije bila kakva je sadašnjost. U času stapanja u zajedničku državu entuzijazam je katkad potisnuo realnost, pa su i glasovi o jezičnom ujedinjenju Srba i Hrvata u latinici i ekavici bili ne samo krilatica dana nego su našli odraza i u praksi toga vremena. Dovoljno je tomu u prilog navesti samo imena M. Krleže i A. Cesarca sa hrvatske strane koji su ideju o takvu jezičnom jedinstvu pokušali i praktički oživotvoriti u svojim djelima. Realnost je ipak bila drukčija, pogotovu je surovost novih događaja u bivšoj zajedničkoj državi pokazala da je takvo idealiziranje naše jezične stvarnosti bez stvarne podloge. Iako je npr. T. Maretić bez sumnje bio jedan od entuzijasta za novu jugoslavensku stvarnost, kao dobar poznavalac naših jezičnih prilika realno je zapazio teškoće koje stoje na putu spomenutom jezičnom stapanju. U Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti izrekao je 1921. godine i ove riječi: »Neki su književnici izrekli misao da bi Srbi radi što jačeg narodnog jedinstva imali ostaviti ćirilicu i primiti latinicu, a Hrvati da bi vraćajući Srbima milo za drago imali ostaviti južno narječje i primiti istočno. Tako idilički shvaćati stvar može samo onaj kome se ona čini vrlo jednostavna i laka.«¹ Dva pravopisa, (Broz-)Boranićev i Belićev, bila su logična posljedica ne samo pravopisnih nego i jezičnih specifičnosti hrvatsko-srpskoga književnoga jezika. Polarizacija oko njih učinila je da su Zagreb i Beograd postali dva kulturna središta bez konkurencije u jezičnim pitanjima, pa su se sva druga središta jezično priklanjala ili Zagrebu ili Beogradu ili prihvaćala ponešto i od jednoga i od drugoga, tako da nije bilo ni potrebe ni mogućnosti da još koje središte stekne autoritativnost što su je imali Zagreb i Beograd. Polarizacija je vršena i po osobnom nahodjenju i po regionalnoj pripadnosti, ali je na prvome mjestu bio odlučan nacionalni momenat: Boranićev pravopis bio je hrvatski, Belićev srpski. Pristajanje uz jedan od njih nije značilo samo pravopisno opredjeljivanje nego je u najviše slučajeva uključivalo i ukupnost jezičnih navika specifičnih ili za hrvatski ili za srpski književni izraz. Interferencija je nužno moralo biti, one su ponajviše bile prakticističke, a ako su bile idejno motivirane, više dokazuju otpor ekskluzivizmima bilo na jednoj bilo na drugoj strani nego opravdanost i mogućnost da se nacionalni književni izrazi stope u jedan supernacionalni književni jezik.

Prilike su nakon oslobođenja pogodovale novoj vrsti entuzijazma: pod vodećim geslom bratstva i jedinstva proklamiran je pun integritet i potpuna ravnopravnost svih jugoslavenskih naroda, što isključuje bilo koju i bilo kakvu vrstu nacionalnih antagonizama. Takvo se stanje odrazilo i na jezične prilike, na poseban način među narodima s hrvatskosrpskim jezikom, jer je zajednički jezik uvelike olakšavao kulturno prožimanje, za kojim se svestrano težilo. Razlike između srpskoga i hrvatskoga književnoga izraza nisu bile znatnija prepreka tom prožimanju, pogotovu što one u velikom broju slučajeva i nisu

¹ Citirano iz Vjesnika br. 7089 od 11. studenoga 1966.

bile sasvim nepoznatne kulturnoj javnosti koja se služila drugim književnim izrazom. Dajući maha entuzijazmu za što većim kulturnim i jezičnim zbližavanjem, počeli su se javljati glasovi i o potrebi potpunog stapanja nacionalnih književnih izraza. Takvo je gledište naišlo i na odobravanje i na otpore. Dok se dobronamjernim entuzijastima, koji ponajviše i nisu dobro poznavali činjenično stanje o hrvatskosrpskom književnom jeziku, takvo rješenje činilo idealnim, bilo je i takvih entuzijasta koji su priželjkivali da će se takav proces jezičnog stapanja moći iskoristiti da se za zajednički hrvatskosrpski književni jezik pretežno nametne književni izraz njihove sredine. Bili su to grlati izvikivači parola o jugoslavenstvu, čime su u stvari jedva nekako i samo pred nenpućenima (na koje su uostalom oni i računali) prikrivali svoj šovinizam; teško su ga prikrivali naprosto zbog toga jer se šovinizam ne da lako prikriti. I otpor je takvu gledanju bio dvojak. Nekima je smetalo svako jezično približavanje, djelomično i zbog bojazni od opisanog »stapanja«, a drugi su ga, vjerojatno pretežna većina, objeručke prihvaćali, ali nisu bili za jezično stapanje, iz onih istih razloga zbog kojih se ono nije moglo ni prije provesti.

Novosadski dogovor 1954. godine trebalo je da potanko pretrese sva gledišta, da o njima iznese načelan stav i da formulira prijedloge kojima bi se uvažavale naše jezične prilike i realistički usmjeravali dalji napori našeg jezičnog djelovanja u stručnom i praktičnom pogledu. I doista, u poznatim »Zaključcima o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu« prevagnula su gledišta o jedinstvu hrvatskosrpskog jezika, o ravnopravnosti njegovih dvaju pisama (ćirilice i latinice) i njegovih dvaju izgovora (ekavskog i ijekavskoga) s odlučnim zahtjevom da se stane »na put postavljanju umjetnih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika«. Prihvaćajući takve zaključke, naknadni su potpisnici, u ime svojih kulturnih i nacionalnih sredina, istakli potrebu »da se oni provedu u život«. ² Time su ti zaključci javno prihvaćeni i postali obavezni za sve javno djelovanje na hrvatskosrpskom književnom jeziku. Oni su to i danas i ne bi bilo potrebe da se o njima ponovno govori kad bi se uvijek podjednako tumačili i kad bi im bila osigurana stalna primjena na bazi ravnopravnosti koja je u njima nedvosmisleno zacrtana. Hvatajući se samo za slovo, a ne i za duh zaključaka, neki su ih počeli tumačiti i primjenjivati na način kao da je njima sankcionirana čak i mogućnost prevage jezičnih navika jedne sredine na račun navika druge sredine, ako već takvu prevagu omogućava raspored kadrova i ako za to može dobro poslužiti raspored sredstava društvene komunikacije. Opravdanje se za takvu praksu moralo naći i našlo u formulaciji zaključka da »treba odlučno stati na put postavljanju umjetnih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika« i u uvodnim rječima Pravopisa da je on »zajednički hrvatskosrpski pravopis s vrijednošću na cjelokupnom našem

² Citirano prema tekstu u Pravopisu hrvatskosrpskog književnog jezika, Zagreb – Novi Sad, 1960.

jezičnom području«. Takvo tumačenje i takvo primjenjivanje citiranih zaključaka u stvari je načelno i praktički u potpunoj suprotnosti s njihovim duhom koji ravnopravnost ne razumijeva samo deklarativno nego pretpostavlja i jednake mogućnosti za sve zainteresirane strane. Po duhu zaključaka, kidanje umjetnih prepreka ne odobrava i ne omogućava da se išta umjetno širi što u našem jeziku postoji i funkcionira kao dvojstvo, pogotovu ako ide na račun onoga što je obilježje drukčijih jezičnih navika, odnosno jezičnog izraza druge nacionalne sredine. Razboritost i objektivnost svima nam nalaže da svoje poglede uskladimo s tim svakome i svakoj strani jedino prihvatljivim načelom i da se odlučno zalažemo za njegovu praktičnu primjenu svjesni da se naš stav cijeni po provođenju, a ne po riječima. Svako drukčije pozivanje na spomenute zaključke bilo bi bespredmetno i kad bi ti zaključci doista sugerirali i dopuštali drukčiju interpretaciju, bili bi praktički ništavni i trebalo bi da se jednako sve strane založe za njihovu reviziju, pa čak i negiranje, jer se svojih »prava u našoj zajednici nijedan narod ne može valjano odreći.«³

Vjerojatno se većina različito tumačenih i zastupanih gledišta mora pripisati dobronamjernom, ali i nejednakom i katkad nedovoljno jasno shvaćenom načelu o jedinstvu i o varijantama našega književnog jezika. Potenciranje ideje o jedinstvu moglo je mjestimično zasjeniti one stvarne, razložite i dobro uočljive specifičnosti koje čine da *naš književni jezik normalno funkcionira kao jezični i književni izraz jedino u svojim varijantama*. Uvažavajući tu činjenicu i ne zatvarajući oči pred njom niti je se plašeći, a smatrajući da je izgrađenost i jezično bogatstvo svake varijante ujedno i opća, zajednička svojina hrvatskosrpskog jezika kao cjeline, nepristranici time jednako priznaju i jezično jedinstvo i varijante hrvatskosrpskoga književnog jezika i zalažu se za njihovo skladno supostojanje uvjereni da je to i imperativ vremena i zahtjev odnosa u kojima živimo. Takvo se gledište opravdava stvarnom jezičnom situacijom, a posebno se ističe zbog opasnosti da se potenciranjem, predimenzioniranjem i zloupotrebom jezičnog jedinstva ne ponove drastične izopačenosti o našem književnom jeziku izražene u Moskovljevićevim rječnicima i u Lalevićevim priručnicima. Potrebno je stoga ponovo upozoriti na njihovu štetnost i na njihovo odudaranje ne samo od načela sadržanih u novosadskim zaključcima nego i od svake jezično-idejne objektivnosti, a sve s providnim ciljem da se tobožnjim zastupanjem hrvatsko-srpskog jezičnog integriteta steknu prednosti za ono što se nigdje izriječom ne priznaje i ne spominje: za prestiž i supremaciju jedne varijante nad drugom, za jezični unitarizam po vlastitom kroju. Na taj su način te knjige okrenute leđima i našoj jezičnoj i našoj društvenoj stvarnosti. Iako to njihovi autori ne priznaju, pisane su s ideoloških pozicija razlika između srpskog i hrvatskog jezika, ali komponirane tendenciozno: dobro je, prihvatljivo i preporučljivo uglavnom

³ Iz »Rezolucije Zagrebačkog lingvističkog kruga«, Jezik, XIII, str. 131.

samo ono što je tipično za srpski tip književnog jezika, a pogrešno je, pokrajinsko, loše i zastarjelo ono što je tipično za hrvatski tip književnog jezika.⁴

Unitaristički je pritisak sa hegemonističkim težnjama i s nepriznavanjem prava da svaki narod *suvereno* odlučuje i određuje status svojega književnog jezika uvijek bio štetan za jedinstvo hrvatskosrpskoga jezika, i što je takav pritisak bio jači, i zahtjevi za jezičnim udaljavanjem i pokušaji potenciranja razlika bili su sve otvoreniji i sve radikalniji. Takvo nas dijalektičko poimanje hrvatsko-srpskih jezičnih odnosa potiče i obavezuje da pri rješavanju o jezičnim pitanjima prihvatimo objektivna lingvistička i današnjom jezičnom praksom potvrđena mjerila koja će u budućnosti posve onemogućiti uzroke zastranjivanja, nesporazuma i sukoba.

Kao što je rečeno, kad se hrvatskosrpski jezik primjenjuje normalno, najuspješnije funkcionira u svojim varijantama. One se stalno međusobno prožimaju i skladno dopunjuju, crpeći jedna iz druge i dajući jedna drugoj. Tako se one stalno približavaju, ali kao funkcionalne obavijesne kategorije s različitom tradicijom i podložne ne samo istom nego i različitom načinu primanja inovacija, one se i stalno udaljuju jedna od druge. Kao što je dobro uočio prof. beogradskog univerziteta dr M. Stevanović,⁵ »hrvatski pisci . . . neuporedivo više vode računa o onome čemu nauka o jeziku daje preimućstvo, dok su srpski pisci pod nešto jačim uticajem prakse« (str. 210) i »dejstvo (je) reči gramatičara kod Hrvata mnogo efikasnije nego kod Srba« (str. 222), napokon, »ako je u hrvatskih pisaca upotreba genitiva s predlogom *u* u posesivnom značenju i u značenju predloga *kod* običnija nego u srpskih, *to je opet lako objasniti njihovom sklonošću k boljem čuvanju književnojezičke tradicije, koje kod Srba tako reći i nema*« (str. 223, istakao B. F.). Time su na objektivan način definirani bitni razlozi koji su uvjetovali različite tradicije i drukčiji put razvitka jezika hrvatske i jezika srpske književnosti i u naše vrijeme. Kako ipak proces približavanja i udaljavanja naših jezičnih varijanta teče paralelno, između njih se praktički održava prilično stabilna ravnoteža, tj. ne dolazi ni do znatnijeg povećavanja ni do znatnijeg umanjivanja njihovih razlika tako da se nužno ne stvaraju ni unifikatorske tendencije niti se narušava okvirno lingvističko jedinstvo hrvatskosrpskoga jezika.

Shvaćanje razlika u varijantama kao jezičnih sinonima nije lingvistički opravdano, jer u jeziku i ne može biti pravih sinonima, s jednakom osjećajnom i jednako primjenljivom vrijednošću. Ako, dakle, dva jezična znaka

⁴ Usp. o knjizi M. Lalevića »Srpskohrvatski u mom džepu« članak Lj. Jonkea u 206. broju zagrebačkoga »Telegrama« od 3. travnja 1964, zatim misli izrečene u časopisu Jezik, XIII, str. 151. i članak Zlatka Vincea: M. S. Lalević, Srpskohrvatski u mom džepu, Školske novine br. 5 od 21. II 1964, Zagreb. I o Moskovljevićevu »Rečniku ruskog i srpskohrvatskog jezika« izrekao je prof. Lj. Jonke načeln negativan sud u citiranom svojem članku u časopisu Jezik, a o povučencu Moskovljevićevu srpskohrvatskom rječniku dokumentirano je negativan sud prenijelo više naših novina.

⁵ Mihajlo Stevanović, Neke leksičko-stilske razlike, a ne jezičke varijante, Naš jezik XIV, Nova serija, sv. 4 – 5, str. 195 – 226, Beograd, 1965. (ćirilicom).

(dva fonema, morfema, leksema, tagmema, semema, stilema) imaju osjećajno istu vrijednost, oni su uvijek dokaz i dviju jezičnih egzistencija, bez obzira na to da li su razlike u njihovu funkcioniranju manje ili više ograničene. Manja se ograničenost redovito odražava većom strukturnom raznolikošću koja se manifestira različitim jezicima, a veća ograničenost razumijeva približno slične strukturne osobine koje se obično manifestiraju manje ili više bliskim strukturnim varijantama. Varijante se, dakle, mogu u većoj ili manjoj mjeri poklapati, ali je za njihovo lingvističko egzistiranje uvijek mjerodavno da li se u njima upotrebljavaju različiti lingvistički znaci sa funkcionalno istom osjećajnom vrijednošću. Ako npr. leksemi *kruh* i *hljeb* (*hleb*) ili *zrak* i *vazduh* znače isto, oni nisu i ne mogu biti sinonimi; oni su članovi dviju struktura, u našem slučaju dviju struktura sa znatno ograničenim razlikama, stoga su ti leksemi članovi dviju varijanata jednoga jezika, a ne članovi dvaju različitih jezika. U tome se ogleda objektivna lingvistička stvarnost, koja se potvrđuje i današnjom našom jezičnom praksom, i otuda naša obaveza da je dosljedno uvažavamo.

Prije je potrebno da se pronađu i primjenjuju objektivna lingvistička mjerila i pri obilježavanju lingvističkih znakova kao zastarjelih, pokrajinskih i tome slično. Samovoljna je praksa i tu štetna kao i u svakoj drugoj samovoljnoj primjeni i tumačenju jezičnih činjenica. Nema razloga da se i mi ne držimo općeprihvaćenog lingvističkog kriterija po kojem se normativnost priznaje onom jezičnom znaku koji je općenito prihvatila jezična praksa. Koja praksa? S gledišta funkcioniranja hrvatskosrpskoga književnoga jezika to može biti samo ona praksa koja se praktički ostvaruje u njegovim varijantama. Prema tome neki lingvistički znak ne postaje arhaizam time što je kao arhaizam obilježen u jednoj varijanti, nego mu se takvo obilježje s gledišta jedinstva hrvatskosrpskoga književnog jezika može dati tek onda kad ga takvim, na temelju jezičnog iskustva, proglase kvalificirani predstavnici obiju varijanata. Odatle logično slijedi da neki lingvistički znak može biti u jednoj varijanti obilježen kao arhaizam, dok se u drugoj može zadržati kao posve normalan i funkcionalno svjež. Isto vrijedi i za odnos prema provincijalizmima i dijalektizmima. Kao i svi drugi književni jezici, tako se i naš književni jezik obogaćuje i posezanjem u svoje dijalekatsko ili regionalno ograničeno jezično blago. S obzirom na različite nacionalnosti, drukčije regionalne prilike i na navedene razloge o različitom postupku pri primanju novih jezičnih znakova, svakodnevna je pojava da hrvatska varijanta dobiva jedne, a srpska druge prinove. Ali i tu vrijedi opće načelo, ako jedna varijanta prihvati što dijalekatsko ili provincijalno, to još ne obvezuje drugu varijantu, kao što ni predstavnici jedne varijante nemaju pravo presezanja pri odlučivanju kad će i dokle će koji jezični znak tipičan za drugu varijantu biti obilježen kao provincijalizam ili dijalektizam. Odatle je također očito da u jednoj varijanti neki lingvistički znakovi mogu biti prihvaćeni kao jezična norma, dok

u drugoj mogu još uvijek biti obilježeni kao religiozni ili dijalektizmi, štaviše, ne moraju u njoj nikako egzistirati. Dakle je i odlučivanje o provincijalizmima i dijalektizmima u isključivoj kompetenciji predstavnika svake varijante posebno. Oni to rade po iznesenom kriteriju o stupnju usvojenosti takvih znakova. Kulturno prožimanje omogućava da u objema varijantama bude stanovitih slaganja i u prihvaćanju lingvističkih znakova kao norme i u obilježavanju nekih kao provincijalizama, dijalektizama i tome slično. Opći je zaključak: s gledišta jedinstva hrvatskosrpskoga književnog jezika arhaizam je ili provincijalizam, odnosno dijalektizam, ono što je u objema varijantama obilježeno kao takvo. Dok se međutim, iz bilo kojih razloga, u jednoj varijanti neki od takvih lingvističkih znakova smatraju pravilnim, oni su po tome pravilni i za zajednički, jedinstveni hrvatskosrpski književni jezik koji je zajednički jezični fond obiju varijanata. To je činjenica o kojoj mora svatko voditi računa kad uzima da govori ili piše o hrvatskosrpskom kao jedinstvenom jeziku. Stvar je jezične objektivnosti u svakoj varijanti kako će se njeni normativci odnositi prema takvim jezičnim znakovima. Što se budu držali lingvistički čvršćih kriterija, omogućit će lakše prožimanje i lakše interferiranje jezičnih varijanata. Obrnut postupak jezične će varijante sve više udaljavati, što konačno može dovesti u pitanje i jedinstvenu lingvističku strukturu hrvatskosrpskoga književnog jezika.

Govoreći o dvjema varijantama hrvatskosrpskoga književnog jezika ne samo kao o dvjema specifičnim jezičnim strukturama nego istovremeno i kao o obilježjima dvaju posebnih nacionalnih književnih izraza, i to hrvatskog i srpskog, unaprijed je isključena mogućnost da se, makar i samo kao pretpostavka, još kojem ostvarenju našega jezika prizna status varijante. Bilo je, doduše, izraženih mišljenja o više varijanata hrvatskosrpskoga književnog jezika (npr. o bosansko-hercegovačkoj, crnogorskoj, vojvodanskoj), ali danas možemo reći da je tomu više bio razlog u pojačanoj potrebi glasnijeg isticanja da varijante postoje nego u potankoj analizi što jest, a što nije varijanta. I tekst Novosadskoga dogovora i Pravopis govore samo o dvjema alomorfnim modifikacijama našega jezika, dvojstvo je zastupljeno i u njegovu nazivu (hrvatskosrpski, srpskohrvatski), a tako je bilo i prije u svim našim jezičnim priručnicima, ukoliko se nije, kao *pars pro toto*, upotrijebio za naziv ili samo prvi ili samo drugi njegov član, tj. ili samo hrvatski ili samo srpski. Slobodni smo se na to podsjetiti već i zbog toga što se tomu ne protive ni sami Crnogorci čijega nacionalnoga imena nema u službenom nazivu našega književnog jezika, koji je i njihov jezik. Oni i privatno govore i u kući nauče »srpski«, a ne »crnogorski«, ili još preciznije: crnogorski identificiraju sa srpskim. Zato kad se govori o jeziku otpada potreba uvođenja trećeg člana u njegov naziv, ali kad se govori o narodima koji se njime služe, moramo pored srpskog i hrvatskog spomenuti i crnogorski. To opet ne znači da crnogorska jezična situacija u okviru hrvatsko-srpskih jezičnih prilika ne nameće i ne zaslužuje i po-

sežno razmatranje. I bosansko-hercegovačka situacija ima svojih posebnosti, vojvodanska također, i o njima svakako treba voditi računa. Ipak je bosansko-hercegovački i vojvodanski problem nešto drukčiji nego crnogorski jer su Crnogorci poseban i kompaktan narod, a u Bosni i Hercegovini i u Vojvodini nije riječ o posebnim narodima nego o zajedništvu hrvatskog i srpskog naroda. Neopredijeljeni, osobito brojni u Bosni i Hercegovini, jezično se nikako ne izdvajaju pa nema zapreke da se ne smatraju kao pripadnici hrvatskosrpskoga književnog jezika.

Kao što se jedinstvo hrvatskosrpskoga jezika dokazuje ispunjavanjem određenih uvjeta (jedinstvenom lingvističkom strukturom na svim njenim bitnim razinama, npr. samo je *kuća*, a ne i *kuča* ili čak *kuća* i *Haus*), isto tako da bi se koji jezični ostvaraj mogao smatrati kao jezična varijanta, mora ispunjavati određene uvjete. Kad je riječ o hrvatskosrpskom književnom jeziku, za varijante su odlučni mnogi faktori; tako je npr. iz fonetskih ostvarenja na prvome mjestu po značenju i frekvenciji ijekavsko – ekavski. Kad bi u našem jeziku istovremeno supostojao i treći ostvaraj, npr. dosljedno jekavski, i kad bi ga kao obilježje svojeg jezičnog izraza prihvatila koja nacionalna ili kako drukčije formirana sredina te bismo tako imali ijekavsko – jekavsko – ekavski odnos ili npr., u drugoj kombinaciji, ijekavsko – ekavsko – ikavski, onda bi to bio ozbiljan elemenat u prilog trećoj varijanti. Kad bi npr. jedna takva sredina kao obilježje svojeg jezičnog izraza pored sadašnjih akcenatskih varijabla *bòrimo* se i *borimo* se prihvatila kao normu neku treću, npr. *bo-rimò* se, pa kad bi takvih i sličnih autonomnih i posebnim književnim izrazom prihvaćanih jezičnih znakova bilo više, kad bi oni funkcionirali nezavisno od načina funkcioniranja odgovarajućih jezičnih znakova u drugim dvjema varijantama, tek bi se tada moglo govoriti još o jednoj posebnoj, trećoj varijanti hrvatskosrpskoga književnog jezika. Isti bi se uvjeti morali ispuniti i za četvrtu, petu i bilo koju po redu varijantu našega jezika. Kako međutim »u drugima nema ničega što se ne susreće bar u jednoj od njih«^{5a} (tj. u dvjema varijantama kojima priznajemo takav status), nema osnova ni za tezu o postojanju tih varijanata, barem ne na način da bi se mogle staviti o bok dvjema postojećima. Shvaćanje o dvojstvu varijanata hrvatskosrpskoga književnog jezika odrješito zastupa i prof. sarajevskog univerziteta dr Jovan Vuković koji djeluje kao nastavnik našega jezika upravo u sredini s izrazito miješanim hrvatskim i srpskim življem i s velikim brojem nacionalno neopredijeljenih, pa bi imao više razloga nego ostali da za jezičnu situaciju u Bosni i Hercegovini zahtijeva status posebne, treće varijante kad bi za takav zahtjev bilo opravdanja u tamošnjoj jezičnoj praksi. On kaže: »... tačno je da *razlike* između hrvatskog i srpskog književnog izraza nisu ništa drugo nego *varijante*«,

^{5a} R. Katičić, Problem norme u knjiž. jeziku, Jezik, XIII, 22.

zatim još i ovo: »Kad uzmemo u obzir nove pravopisne norme koje u stvarnosti još služe kao oznake polarizacije na relacijama Beograd – Zagreb ... onda je još rečnička građa i tu onaj jezički materijal koji daje stvarna *obeležja dvema varijantama*«. ⁶ Slično mišljenje kao i prof. J. Vuković zastupa i prof. novosadskog univerziteta dr Milka Ivić, koja također djeluje na nacionalno mješovitom hrvatskosrpskom području, ne videći u jezičnoj praksi Vojvodine takvih elemenata koji bi toj praksi osiguravali status posebne varijante. ⁷ Po kriterijima varijanata nema ni hrvatskosrpski književni jezik kako se primjenjuje u Crnoj Gori elemenata koji bi opravdavali izdvajanje crnogorske jezične prakse u posebnu varijantu našega jezika.

Takvo je stanje danas, odnosno u ovo naše vrijeme u koje možemo ubrojiti najmanje stotinjak proteklih godina. Ono se u budućnosti može izmijeniti, ali jedva da se može pretpostaviti da bi npr. Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini ili u Vojvodini imali potrebe i razloga da prihvate književni izraz sa statusom varijante drukčiji od srpske ili hrvatske varijante. Objektivno govoreći, takve bi šanse mogli imati jedino Crnogorci kao samosvojan narod i kad bi to oni htjeli ostvariti, predstavnici im Srba i Hrvata ne bi mogli osporiti to pravo, premda bi im mogli iznositi svoje savjete i svoje mišljenje.

Problem jezične situacije u Bosni i Hercegovini, jednako i u Vojvodini, nije dakle u umjetnom odvajanju njihove jezične prakse od hrvatsko-srpske stvaranjem nečeg trećeg, nego u tome da se, po riječima prof. M. Hraste, omogućiti »slobodna koegzistencija obiju varijanata, zagrebačke i beogradske ... jer se u Bosni i Hercegovini dosta dugo čuvalo barem u leksici sve ono što se nalazi u Zagrebu i Beogradu. Ako se bude nasilno i sistematski uklanjalo ono što pripada zagrebačkoj varijanti, za kratko vrijeme nestat će u Bosni i Hercegovini svega što je ne samo godinama nego i desetljećima pripadalo zagrebačkoj varijanti hrvatskosrpskog jezika, a ostat će samo ono što danas pripada beogradske varijanti. Da li je to u interesu naše zajednice ili nije, treba da prosude drugi faktori, ali ni slavisti – pristaše zagrebačke varijante književnog jezika – ne mogu biti indiferentni prema tome«. ⁸

Specifičnost je bosansko-hercegovačkih jezičnih prilika s obzirom na primjenu književnog jezika u tome što je Bosna i Hercegovina isključivo ijekavsko područje, bez obzira na nacionalnu ili koju drugu opredijeljenost stanovništva. Čvrsta ijekavska tradicija odoljela je svim iskušenjima i tako postala najvažnija spona ne samo za koegzistiranje nego i za interferiranje jezičnih varijanata u Bosni i Hercegovini. Ako doista postoji istinska težnja, osnovni je uvjet za što jačom interferencijom varijanata u Bosni i Hercegovini čuvanje

⁶ Jovan Vuković, Gdje se šta o našem jeziku može naučiti?, Jezik, XIII, str. 113 – 118.

⁷ Usp. od spomenute autorice npr. ove priloge: Problem norme u književnom jeziku, Jezik XIII, str. 1 – 8. i kratku bilješku On the Problem of Language Standards, Bulletin scientifique, section B, Tome 2 (11) No 5 – 6, str. 136, 1966. što ga izdaje Savjet akademija znanosti i umjetnosti SFR Jugoslavije.

⁸ Mate Hraste, O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika, Jezik, XIII, str. 113.

i njegovanje ijekavske tradicije i nepristran odnos prema objema varijantama uz nastojanje da se iz njih što više crpe prvenstveno se oslanjajući na lingvističku opravdanost pojedinih njihovih elemenata.⁹ Takav stav, dosljedno provjeren u praksi, mogao bi povoljno utjecati na naše jezične prilike i izvan Bosne i Hercegovine. Pri svemu tome moramo uvijek imati na umu da je »unitarističko izjednačavanje na teret jednoga partnera u suprotnosti ... s osnovnim principima ideje bratstva i jedinstva jer narušava skladan razvoj narodnih kultura u socijalističkom i humanističkom smislu«.¹⁰

*

Sva ova pitanja dodirnutu su ovdje samo načelno. O uvjetima za postojanje jedinstva i o uvjetima za postojanje varijanata (o jezičnoj hijerarhiji, odnosno subordinaciji), o sinonimima i stilemima u jeziku, itd. bit će potrebno i potatije govoriti.

DAVIČOVO POGREŠNO REZONIRANJE O JEZIKU

Ljudevit Jonke

U razgovoru s novinarom Jozom Puljizevićem u »Vjesniku« 15. svibnja 1966. književnik Oskar Davičo govorio je vrlo uvredljivo o meni, o filolozima uopće, pa i o Društvu književnika Hrvatske. Kako je njegov prikaz naše jezične problematike površan i u znatnoj mjeri pogrešan, mislim da je potrebno na nj odgovoriti kako bi naša javnost bila pravilno obaviještena.

Prema Davičovu prikazu filolozi nemaju što da govore o književnom jeziku. Međutim, ako se okrenemo malo po svijetu, vidjet ćemo da oni svuda i te kako mnogo raspravljaju o književnom jeziku, kodificiraju i normiraju u skladu s posljednjim stadijem književnog jezika. Tko piše jezične savjetnike, pravopise, gramatike, rječnike? Sve su to gotovo odreda baš filolozi. Pa oni su kodificirali i Novosadske zaključke o hrvatskosrpskom književnom jeziku i pravopisu, a ti su zaključci i po Davičovu mišljenju dobri, ali sada kad se neki, a među njima i ja, bunimo protiv nepravilnog prevođenja Novosadskih zaključaka, tada taj naš filološki posao nije ni poželjan ni dobar, čak je donekle i sumnjiv. Gdje je tu logika?

⁹ O mogućnosti i načinu uklanjanja hrvatsko-srpskih jezičnih razlika najodređenije je dosad pisao, ponešto idealizirajući naše jezične prilike, Stjepan Babić. Usp. Jezik, XII, str. 65-71.

¹⁰ Ljudevit Jonke, Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku, Jezik, XIII, str. 12.